

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Чалої Тетяни Іванівни
«Соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки
неповнолітніх з неповних сімей», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна
психологія; психологія соціальної роботи**

Дисертаційна робота Чалої Т.І., присвячена пошуку ефективних соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей, є надзвичайно актуальною у сьогоденні. Поставлені авторкою дисертації мета та дослідницькі завдання набувають особливого значення в умовах нестабільності сучасного суспільства та його трансформаційних змін, зумовлених складним переходом на інноваційний етап розвитку, коли реформаційному оновленню і змістовній модернізації підлягають різні сфери суспільного життя. Це природно вимагає системного наукового осмислення інноваційних процесів, критичної рефлексії пройденого шляху та прогнозування ймовірних небезпек. У таких умовах дослідження соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей є затребуваним і перспективним, оскільки це може значною мірою попередити й виправити негативні тенденції, що супроводжують процес соціалізації таких неповнолітніх.

Наукова новизна і практичне значення проведеного Чалою Т.І. дослідження є очевидними. Так, авторкою визначено специфіку неповних сімей та проведено аналіз їх впливу на формування адиктивної поведінки неповнолітніх, які виховуються у таких сім'ях; виокремлено рівні (низький, середній, високий) схильності до адиктивної поведінки у неповнолітніх з неповних сімей відповідно до їх різновиду (соціально неблагополучних, конфліктних); запропоновано структурну модель диференціації соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей та здійснено її операціоналізацію; визначено і систематизовано

соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей (внутрішні (на особистісному і міжособистісному рівнях) та зовнішні).

На схвальну оцінку заслуговує розробка концептуальних й змістовно-процесуальних засад побудови комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму, з урахуванням несприятливих умов соціалізації неповнолітніх та різновиду неповної сім'ї, через заходи внутрішньоособистісної, міжособистісної та мікросоціальної спрямованості

Практичне значення проведеного лисертанткою дослідження полягає у можливості використання методичного інструментарію для вивчення особливостей прояву та соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей; розробці та апробації комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей, відповідно до визначених чинників такої поведінки неповнолітніх у неповних сім'ях різного типу й оцінці її ефективності.

Цінність даного дослідження полягає й у тому, що воно є вагомим внеском у розробку науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства».

Загалом дисертаційна робота Чалої Т.І. відзначається чіткістю і логічністю на всіх етапах її виконання – як на етапі обґрунтування наукового апарату дослідження (визначенні актуальності теми, об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, презентації його методологічної бази і методів), так і при викладенні розділів дисертації та її висновків.

Дисертація належно структурована і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, представницького списку використаних джерел із 223 найменувань (з них 62 – іноземними мовами) та відповідних додатків.

Структурно доцільним є перший розділ дисертації «Теоретичні аспекти проблеми вивчення соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей». Теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до проблеми дослідження, проведений дисертанткою у цьому розділі роботи, показав, що особливості підліткового віку, які детермінують адиктивну поведінку у неповнолітніх з неповних сімей різного типу. До таких особливостей віднесено підвищений егоцентризм; потяг до опору, протесту; амбівалентність та парадоксальність характеру; прагнення до невідомого, ризикованого, до незалежності та відриву від сім'ї; незрілість моральних переконань; хворобливе реагування на пубертатні зміни і події; схильність до перебільшення ступеню складності проблем; негативна чи несформована Я-концепція; гіпертрофовані поведінкові реакції (емансипація, захоплення (відмова від контактів, їжі, імітація, компенсація та гіперкомпенсація тощо)); знижене перенесення труднощів; переважання неконструктивних копінг-стратегій у подоланні стресових ситуацій. Така ситуація, як підкреслює авторка, ускладнюється вихованням неповнолітньої дитини у соціально неблагополучній неповній сім'ї з її негативним, руйнівним та десоціалізуючим впливом на становлення особистості та формування проявів адикцій у її поведінці.

Дисертантка наголошує, що найпоширеним типом соціально неблагополучної неповної сім'ї є конфліктна сім'я, тобто така, де її члени неспроможні вирішувати проблеми, які виникають, конструктивними методами. Виявлено, що неповнолітні, які виховуються у таких сім'ях, не маючи позитивного прикладу, відповідно вибудовують й власні стосунки з оточуючими. Вони характеризуються низьким рівнем соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації, а також спотвореними

ціннісними орієнтаціями. Загалом для респондентів з соціально неблагополучних неповних сімей властивий дисбаланс компонентів соціалізованості, що також детермінує їх адиктивну поведінку.

У другому розділі «Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей» Чалою Т.І. висвітлено основні етапи дослідження, обґрунтовано репрезентативність вибірки; здійснено аналіз психодіагностичного інструментарію та його відповідності завданням дослідження; наведено методи кількісної обробки отриманих даних; проведено констатувальний експеримент та узагальнено його результати.

Проведений авторкою аналіз сімейних чинників, що впливають на виникнення адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей (СННС), надав їй змогу визначити особливості емоційних відносин (з перевагою у них емоційної дистанції, натомість прийняттю та емпатії); специфіку спілкування і взаємодії у таких сім'ях (здебільшого конфліктність, замість співпраці, спільного прийняття рішень, заохочення самостійності); особливості контролю (як правило, авторитарність, невинуватана вимогливість, натомість обізнаності про справи і інтереси дитини, зі специфікою заохочень і покарань), а також непослідовність та невпевненість – за блоком суперечливості/несуперечності відносин.

Визначення стилю батьківського виховання у неповних сім'ях, поведене дослідницею, засвідчило несприятливі та негармонійні стилі такого виховання (домінуючу гіперпротекцію, емоційне відкидання, жорстоке поводження, гіпопротекцію), у поєднанні з нестійкістю стилю виховання, незадоволеністю потреб дитини, невідповідністю кількості і якості вимог до дитини в сім'ї, перебільшеною строгістю покарань та інших психологічних причин відхилень у сімейному вихованні загалом, які також розглядалися нею як чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей, переважну більшість яких склали СННС.

З метою аналізу чинників, які вплинули на адиктивну поведінку

неповнолітніх з неповних сімей за допомогою візуального методу «кам'яний осип» Чалою Т.І. були відібрані досліджувані з полярними проявами такої поведінки. За результатами цієї процедури виокремлено внутрішні соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей (на особистісному та на міжособистісному рівнях) і зовнішні соціально-психологічні чинники такої поведінки.

Слід відзначити вільне володіння авторкою методами математико-статистичної обробки отриманих емпіричних даних дослідження.

У третьому розділі «Соціально-психологічні засади профілактики та корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму» авторкою розкрито концептуальні основи та зміст комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму і здійснено оцінку її ефективності.

Серед дієвих напрямків психопрофілактичної роботи, задіяних у розробленій програмі, авторкою виокремлені: створення атмосфери, що виключає прояви адиктивної поведінки, зокрема засобами заповнення дозвілля; формування у неповнолітніх стратегічної мотивації та рис соціально-успішної особистості, що удосконалює, посилює захисні механізми; забезпечення просоціальної активності неповнолітніх, залучення їх до суспільно-корисної діяльності, необхідної для повноцінного розвитку і попередження адиктивної поведінки; формування навичок аналізу та критичності, а також особистої відповідальності за власну поведінку та ін.

Ефективними засобами соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей за результатами апробації та впровадження розробленої дослідницею програми були визнані: моделювання і аналіз проблемних ситуацій, ділові ігри та зустрічі з елементами практикуму, групові дискусії, психологічні ігри, мозковий штурм, елементи психодрами та соціотерапії, тілесно орієнтовані техніки, аутотренінги. Такі форми роботи потребували різноманітних методичних

прийомів, які залежали від віку учасників, їх соціально-психологічних особливостей і визначалися завданнями кожного конкретного заняття комплексної програми.

Важливою частиною розробленої Чалою Т.І. комплексної програми були соціально-психологічні тренінги, спрямовані на створення необхідних умов для формування в учасників особистісних структур, що забезпечують стійкість до виникнення адикцій. До таких тренінгів належали, зокрема, тренінги на подолання відчуження та формування адекватної самоідентифікації; тренінг стійкості до негативного соціального впливу; тренінг формування життєвих навичок; тренінг афективно-ціннісного навчання, у ході якого формувалися навички прийняття рішення, підвищувалася моральна самооцінка, стимулювалися процеси самовизначення та розвитку позитивних цінностей.

Результати формувального експерименту засвідчили, що внаслідок застосування запропонованої програми виявлено позитивну динаміку та кількісне зростання багатьох показників щодо зміни моральної позиції учасників. Зокрема, статистично значуще підвищився рівень моральної самосвідомості та зросли показники рефлексії, інтроспекції, почуття відповідальності, емпатії, самоконтролю, що сприяло розвитку здатності до самоаналізу, розуміння інших людей, удосконаленню моральних якостей тощо.

Висновки дисертації відображають основні здобутки теоретичної та емпіричної роботи дисертантки, розкривають ступінь розв'язання нею поставлених дослідницьких завдань та визначають перспективи подальших наукових досліджень в ініційованому напрямі. Робота не містить академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації.

Основні результати дисертаційного дослідження презентовано авторкою у 17 публікаціях, з яких 1 розділ колективної монографії, 6 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 5 статей – у наукометричних виданнях, 1 з яких проіндексована у наукометричній базі Web of Science Core

Collection), 10 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Попри загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Чалої Т.І., вважаємо за потрібне висловити деякі зауваження та побажання.

1. Авторка зазначає, що вагомим аспектом при дослідженні соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей є вивчення соціально-психологічних установок неповнолітніх. Проте, ґрунтовної та переконливої аргументації щодо необхідності такого вивчення у самій роботі, на нашу думку, не вистачає. Крім того, не зрозуміло чи враховувалися такі установки неповнолітніх при побудові дисертанткою комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції їх адиктивної поведінки.

2. У запропонованій дисертанткою комплексній програмі психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей варто було б розширити базовий модуль інтерактивними технологіями корекційної роботи, які б сприяли зниженню рівня конфліктності неповнолітніх з неповних сімей. Крім того, варто було б акцентувати увагу на групових методах роботи, оскільки вони є більш економічними, динамічними та оптимальними.

3. Вважаємо недоцільним описання запропонованих авторкою занять та вправ комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей у тексті дисертації. Краще було б перенести такий опис у додатки.

4. Подальші перспективи дослідження, на нашу думку, можуть бути пов'язані не тільки зі з'ясуванням вікового та гендерного аспектів осіб з адиктивною поведінкою, а також бути спрямовані на визначення соціально-психологічних умов та чинників розвитку навичок фасилітації у неповнолітніх, формування фасилітативності особистості, котра є здатною конструктивно вирішувати власні особистісні конфлікти й надавати іншим фасилітативну допомогу.

Висловлені зауваження принципово не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої праці.

В цілому кандидатська дисертація «Соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей» є самостійним, завершеним, актуальним дослідженням, яке відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» із змінами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року та вимогам МОН України, які висуваються до підготовки кандидатської дисертації, а Чала Тетяна Іванівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

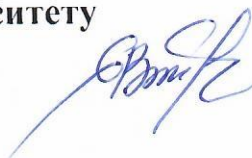
Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної психології

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

В.В. Яремчук

